

Өнегелі
өмір

ҚҰЛЖАБАЙ ҚАСЫМОВ

КАЗАК
УНИВЕРСИТЕТІ
БАСПАҒЫ

Ө Н Е Г Е Л І Ө М І Р

К. Камин

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми кеңесінің шешімімен
бекітілген*

Бас редактор: Ғ.М. Мұтанов
Орынбасарлары: Б.Ө. Жақып
З.А. Мансұров
Жауапты хатшы: Н.Е. Қопабаева

Редакциялық жұмыс тобы:
М.Ә. Бектемесов
М.Қ. Дауылбаев
Б.Ж. Часакбай

Редакторлар: А. Ауанова
Г. Бекбердиева
Э. Сулейменова

Беттеген: Н. Қопабаева
Мұқабасын көркемдеген: Н. Нұрәділ

*Редакция мекенжайы:
Алматы қ., Әл-Фараби даңғ., 71,
«Қазақ университеті» баспа үйі
тел.: 221-11-74*

**Республикалық «Өнегелі өмір»
сериялық кітап редакциясы
қоғамдық кеңесінің мүшелері**

Кенес төрағасы: О.О. Сүлейменов

Әбдіжәміл Нұрпейісов
Әбілфайыз Ыдырысов
Әбіш Кекілбаев
Болат Көмеков
Кенжеғали Сағадиев
Қуаныш Сұлтанов
Мәулен Әшімбаев
Мұхтар Құл-Мұхаммед
Мырзатай Жолдасбеков
Нұрлан Оразалин
Сағымбай Қозыбаев
Сауытбек Абдрахманов
Сейіт Қасқабасов
Сұлтан Сартанов
Уахит Шәлекенов

66-шығарылым

М.Қ. ДАУЫЛБАЕВ,
физика-математика ғылымдарының докторы,
профессор

ҰСТАЗЫМНЫҢ АСЫЛ БЕЙНЕСІ ЖҮРЕГІМДЕ МӘНГІЛІК САҚТАЛАДЫ

Мен Құлжабай ағайды алғаш рет 1974 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің кәделі математика (ағай прикладная математика дегенді осылай аударғанды жөн көруші еді) факультетіне оқуға түскен кезімде көрдім. Сол кезде ол кісі факультет деканы болатын. Толқындала артқа қарай қайырылған шашы, көзілдірігі ағайдың өзіне жарасып тұрушы еді. Таза, ұқыпты киім киісінен, жүріс-тұрысынан, сөйлеген сөзінен ол кісінің аса жоғары бекзаттылығы көрініп тұратын. Оқуға түскен жастарды әктілі залға жинап, студент болуымызбен құттықтап, сөз сөйлеген еді. Бірінші курста «Мамандыққа кіріспе» курсын оқыды. Содан кейін ағай бізге тек 3 курста ғана арнайы пәндерден дәріс жүргізе бастады.

Ал алғашқы екі жылда Б. Қадыкенов, А. Закарин, С. Оспанов, Н. Аренбаев, Ә. Жүнісов, Н. Биядилов т.б. ағаларымыз сабақ берді. Б.М. Қадыкенов ағай біздің қазақ тобына куратор болды. Ол кісі біз сияқты ауылдан жаңа келген студент жастарға қамқоршы еді. Кураторлық сағаттарда біздерге кеңесін беріп, ақылын айтып отыратын. Сабақ беру тәсілі де ерекше болатын. Бірнеше денелердің қиылысуынан пайда болатын жаңа дененің көлемін, бетінің ауданын табу есептеріне келгенде, ол дененің қандай болатынын көз алдымызға елестете алмай қиналып отырғанда, Болат Мүһдиұлы олай-бұлай деп көп сөйлеп жатпай, тақтаға сол дененің суретін айнытпай салып беретін. Сонда есептің қалай шығатыны өз-өзінен түсінікті бола салушы еді.

Біз екінші курста оқып жүрген 1975 жылы кәделі математика факультеті механика және кәделі математика факультеті болып қайта құрылды. Сонымен қатар, жаңа факультетте іргелі және профилді пәндерді сапалы оқыту мақсатында кәделі талдау кафедрасы ашылып, оның бірінші меңгерушісі болып Құлжабай ағай тағайындалған еді. Мен 3-курста сол кафедраға бөліндім. Содан бастап математиканың дифференциалдық теңдеулер саласында, оның ішінде

Құлжабай Әбдіқалықұлы оқитын «Сингулярлы ауытқыған теңдеулер теориясындағы асимптотикалық әдістер» атты арнайы курсын тыңдадым. Осы кездерде университетте Құлжабай ағайдың шақыруымен біздерге Мәскеуден арнайы келіп, әлемге аты әйгілі ғалымдар С.А. Ломов, В.А. Треногин дәріс жүргізді. Құлжабай ағайдың өзі де студенттерге арнап арнайы курстар оқыды. Біз ол дәрістерді зор ықыласпен тыңдайтын едік. Ағай лекцияны сондай беріліп оқитын. Студенттер тарапынан қосымша сұрақтар қойылса, қуанып қалатын. Сол сұрақтарды жауапсыз қалдырмай, барынша түсіндіруге тырысушы еді. Тіптен, студенттердің өзі айтпаса, үзіліс дегенді ұмытып та кететін. Лекция кезінде «Бұдан не шығады?», «Қалай ойлайсыңдар, бұл дегеніміз нені білдіреді?», «Бұл қасиетті қай жерге қолдандық?» деген сияқты студенттерді ойландыратын сұрақтар беріп, аудиторияны тізгінінде ұстап отыратын. Сонда біздер сабақ бойы: ағай мұны не үшін дәлелдеп жатыр, қай жерге керегі болар екен деп ағайға ілесіп, бірге жұмыс істейтінбіз.

1979 жылдың маусым айында КСРО ҒА академигі А.Н. Тихоновтың басшылығымен Бүкілодақтық «Сингулярлы ауытқыған теңдеулер теориясындағы асимптотикалық әдістер» атты үлкен ғылыми конференция Алматыда өтті. Бұл форумның Қазақстанда өтуінің өзі Қ.Ә. Қасымовтың ғылыми мектебі жетістігінің дәлелі еді. Біз ол кезде бесінші курсты бітіріп жатқан едік. Сол конференцияда ағайдың дәрістерінде жиі айтылып жүретін ғылымның үлкен майталмандары, ірі ғалымдар, академиктер А.Н. Тихонов, М.И. Иманалиев, профессорлар А.Б. Васильева, В.Ф. Бутузов, Н.Х. Розов, М.М. Хапаев, В.А. Тупчиев, А.Н. Филатов, В.И. Рожков, Ю.А. Рябов, М.Ф. Джавадовтарды алғашқы көруім еді. Мен сияқты жастарға осы ғылыми конференция үлкен әсер қалдырды. Артынша, сол жылы университетті де бітірдім. Ағай мені университетке өзінің кафедрасына алып қалды.

Көп ұзамай 1980 жылы Құлжабай ағай Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтының ректоры болып тағайындалды. Бірақ соның өзінде ағай университетті, өзіне ерекше ыстық кәделі талдау кафедрасын, әсіресе, университетті бітіріп, кафедраға жаңа келген жастарды ұмытқан жоқ. Оларды ҚазПИ арқылы Одақтың ірі ғылыми орталықтарына, жоғары оқу орындарына аспирантураға жіберіп тұрды. Дәл сол жылы ағай А. Шульгин екеуімізді өзіне аспирантураға

шақырды. Біз қуана-қуана келістік. Сондай-ақ, Ленинград мемлекеттік университетін бітіріп келген Е. Абильдаевты аспирантураға алды. Сөйтіп ғылыми мектебінің мүшесі болдық.

Ол кездер ағайдың институт студенттерін оқытудың сапасын, оқытушылардың ғылыми-кәсіптік деңгейін арттыруға бағытталған үлкен жұмыстарды бастап кеткен кезі еді. Басшылығымен институтта жаңа кафедралар, мамандықтар, зертханалар, ғылымның заман талабына сай бағыттары бойынша аспирантуралар ашыла бастаған. Факультеттерде ғылыми семинарлар күш алған шағы. Физика-математика факультетінде ағайдың жетекшілігімен Жалпықалалық ғылыми семинар тұрақты түрде жұмыс істей бастады. Сол семинарларда Мәскеуден біз күнде көре бермейтін С.А. Ломов, В.Ф. Бутузов сынды ғалымдар келіп, баяндама жасады. Бұл біз сияқты жас аспиранттарға жігер беретін, ғылыми-зерттеу жұмыстарына жұмылдыратын үлкен мектеп болды.

Құлжабай ағай жұмысының көптігіне қарамай оқушыларына қалай да уақыт табатын еді. Есептің қандай да бір қиын жеріне келіп тіреліп, ары қарай не істерге білмей, институттың қабылдау бөлмесіне де келіп қалатын сәттерім болатын. Сонда ағай қайтарып жібермей, есебімді қарап, кеңесін беріп жіберетін. Ол кісінің тағы бір ерекшелігі: аспиранттарына есеп былай шығады деп көрсетіп бере салмайтын. Алатын нәтижемізге, қанша қиналсақ та, қанша тер төксек те, әрқайсымыздың өзіміздің келгенімізді қалайтын. Ол кісі тек бағыт-бағдар беріп отыратын. Сол себепті біздің мектепте ешбір асығыс, шикі жұмыс қорғалмайтын. Ізденуші жан-жақты жетіліп, ғылыми дәреже алуға лайықты деп тапқанда ғана оның жұмысын қорғауға жіберетін. Ағай өзімен бірге республикадан тыс жерлердегі ғылыми конференцияларға шәкірттерін де алып баратын. Мысалы, 1982 жылғы Минскідегі, 1987 жылғы Нальчиктегі конференцияларды атап өтуге болады.

1987 жылы Құлжабай ағай Қазақ мемлекеттік университетіне қайтып оралды. Біздер, шәкірттері, бұған қатты қуандық, өйткені бұл ол кісіні жиі көріп тұруға, бірлесіп жұмыс істеуге мүмкіндік еді. Келісімен ағай да ғылыми-зерттеу жұмыстарына қызу кірісіп кетті. Бұл кездері Құлжабай Әбдіқалықұлы сингулярлы ауытқыған жоғарғы ретті сызықты дифференциалдық теңдеулерге арналған шеттік есептерді қарастырып, олардың бастапқы секірісті Коши есептеріне

пара-пар екенін көрсетті. Мұндай шеттік есептер бастапқы секірісті шеттік есептер деп атала бастады. Нәтижесінде Құлжабай Әбдіқалықұлы сингулярлы ауытқыған жоғарғы ретті сызықты дифференциалдық теңдеулерге арналған бастапқы секірісті шеттік есептер шешімінің асимптотикалық сипатын сапалы зерттеудің жаңа әдісін ұсынды. Алғаш рет шешімнің бастапқы секірісінің реті деген ұғымды енгізді. Сингулярлы ауытқыған әртүрлі ретті бастапқы секірісі бар шеттік есептердің жаңа кластарын бөліп көрсетті. Алынған нәтижелер сингулярлы ауытқыған сызықты емес дифференциалдық теңдеулерге арналған кез келген ретті бастапқы секірісі бар шеттік есептер шешімінің асимптотикасын құруға мүмкіндік берді.

Сингулярлы ауытқыған бастапқы секірісті шеттік есептерді зерттеудегі осы жаңа бағыт Қ.Ә. Қасымов мектебінде өткен ғасырдың 90-жылдарында қатты дамыды. Сингулярлы ауытқыған сызықты, сызықты емес шеттік есептер теориясында көп нәтижелер алынды. Қ.Ә. Қасымов пен шәкірттерінің зерттеулері нәтижесінде жай және интегралды дифференциалдық теңдеулерге арналған бастапқы және ішкі секірісті шеттік есептер, гиперболалық типті дифференциалдық теңдеулерге арналған аралас шеттік есептер шешімдерінің бірқалыпты асимптотикалық жіктеулерін құрудың алгоритмі жасалды. Бұл Құлжабай Әбдіқалықұлының сингулярлы ауытқыған бастапқы секірісті есептер саласының ауқымын кеңейтіп, оған берген жаңа тынысы еді.

Сингулярлы ауытқыған интегралды дифференциалдық теңдеулер саласында ағаймен бірлесе жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде интегралды дифференциалдық теңдеулердің сәйкес дифференциалдық теңдеулерге тән емес жаңа сапалы қасиеттері ашылды. Осы бағыттағы зерттеулер 2003 жылы БҒМ Математика институтының академик Ө.М. Сұлтанғазин төрағалық еткен диссертациялық кеңесінде қорғалған докторлық жұмысымның негізі болды.

2005 жылы ағай өзі басшылық жасап отырған дифференциалдық теңдеулер және математикалық физика кафедрасын маған сеніп тапсырды. Кафедра мүшелері де ағайдың бұл ұсынысын бірауыздан қолдады. Бұл жұмыста да ағай маған өзінің ақыл-кеңесін беріп отырды. Мен болсам, өз тарапымнан ұстазымның сенімінен шығуға, ол кісіге ұят келтірмеуге тырыстым.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіміз республикамыздың ғылым мен жоғары білім саласының көшбасшысы болуына академик Қ.Ә. Қасымов ағамыздың сіңірген еңбегі зор. Ағай үшін университетіміз, оның ішінде механика-математика факультеті ең ыстық, ең қымбат еді, оны басқа оқу орындарынан жоғары қоюшы еді. Құлжабай ағай факультеттің оқытушы-профессорлар құрамын өз ісін жетік білетін білікті мамандармен толықтыру жолында аянбай еңбек етті. Сол үшін Одақтың алдыңғы қатарлы ғылым орталықтары мен жоғары оқу орындарында жұмыс істеп жүрген талантты қазақ ғалымдарын факультетке тартты, студенттердің арасынан оқу үздіктерін және ғылыми-зерттеу жұмыстарына қабілеті бар факультет түлектерін орталықтың жетекші жоғары оқу орындарына жіберіп тұрды. Сол түлектердің біршамасы осы күндері ғылым докторлары болып, еліміздің ғылым және білім саласына өз үлестерін қосып келеді. Бірде: «Ағай, сіз университетті бітірген көп жастарды одақтық деңгейдегі ғылым орталықтары мен жоғары оқу орындарына стажировка, аспирантураға жіберіп тұрдыңыз. Ал мені неге жібермедіңіз, әлде мен оған лайықты емес пе едім?» деп сұрадым. Сонда ағай күліп тұрып: «Онда менің қасымда кім қалар еді? Менің де жанымда өзім сенетін адам болу керек емес пе?», — деп жауап бергені бар еді.

Құлжабай ағай — үлкен ғұлама ғалым болумен қатар, ұлағатты ұстаз, мол адамгершілік иесі еді. Ағайдың жанында ұзақ жылдан бері бірге жұмыс жасап жүріп, ол кісінің ешкімге, тіпті студенттерге, шәкірттеріне де дауыс көтерген кездерін ешқашан көрген де, естіген де емеспін. Жастарға мейірімді, әкелеріндей қамқоршы болып жүретін. Ешбір адамның көңілін қалдырмайтын өте кішіпейіл, мәдениетті адам еді. Адам бойынан оның тек жақсы жақтарын көре білетін еді. Әрбір адам баласының өмірінде болатын қандай да бір қиыншылық жағдайда алдына көмек сұрап келген адамға ешқашан жок демеуші еді, қайта мүмкіндігінше қол ұшын созуға әр уақытта дайын тұратын. Қуанышын бөлісуге келген адамның қуанышына ортақтаса білетін, ал көңілі түсіп, қамығып келген адамға: «Түк етпейді, бұған қапа болма, бәрі де жақсы болады» деп күдік бұлтын сейілтіп, көңілін жадыратып жіберетін адами қасиеттері жоғары еді.

Құлжабай аға — менің өмірімде өшпейтін мәңгілік із қалдырған ардақты, аса қадірлі ұстазым. Білім, ғылым саласында қандай да бір

жетістікке жетсем, бұл Құлжабай ағаның бағыт беріп, жетекшілік етуінің арқасы деп білемін. Ол кісіге деген алғысым шексіз.

Ұстазым Құлжабай Әбдіқалықұлының асыл бейнесі жүрегімде мәңгілік сақталады. Жатқан жері жайлы, топырағы торқа, жаны жаннатта болсын!